

הכנסת

מרכז מחקר ומידע

מסמך רקע בנושא:

רצח על 'חילול כבוד במשפחה'

מוגש לוועדה לקידום מעמד

האישה

הוכן ע"י: רחל ורצברגר

אישור בממ"מ: גיא בר-נס

ו' תמוז, תשס"א

27 יוני, 2001

תמצית

בחודש אפריל השנה רצח סולימאן סועאד, חייל בשירות קבע בן 21, את אמו ואחותו, על רקע "חילול כבוד המשפחה". תופעת רצח נשים על "חילול כבוד במשפחה" עדיין קיימת בישראל כיום בקרב האוכלוסייה הערבית. הרצח מוגדר כרצח "על חילול כבוד במשפחה" (באנגלית: Honor Killing) כאשר רוצח האישה הוא בן המשפחה (אב, אח או דוד) ולא בן זוגה של האישה.

על פי חוקרות פמיניסטיות, מיניותה של האישה בחברה המוסלמית-ערבית, נקבעת ונשלטת על ידי הגברים במשפחה, ומכך מוגדרים כללי צניעותה. לפי השקפה זאת, אחראים הגברים לשליטה בהתנהגות המינית של הנשים על ידי שימוש בכל אמצעי אפשרי. קיימות הערכות שונות לגבי היקף התופעה בישראל, ההערכות נעות בין כ- 50 נרצחות בתשע השנים האחרונות ועד ל- 40 – 50 נשים בשנה. בחינת טיפול הרשויות - משרד המשפטים, פרקליטות המדינה והמשטרה – בתופעה, מעלה את קיומו של פער בין העמדה הרשמית לגבי התייחסות למקרי רצח על "חילול כבוד במשפחה", על פיה המדינה חייבת להתייחס לכול רצח כרצח בכוונה תחילה ללא התחשבות בנסיבות סביבו ובין הטענה העולה כי, באופן מעשי, נוטות הרשויות להקל במקרים אלה: אם על ידי עסקאות טיעון או חנינה ואם על ידי החזרת נשים ונערות בסיכון על ידי המשטרה לביתם או לידי השייחים. תופעת הרצח על "חילול כבוד במשפחה" מציבה, אם כן, עבור המדינה המודרנית והדמוקרטית שאלות סבוכות. כיצד צריכות הרשויות להתמודד עם תופעה אשר מחד מבטאת תופעה תרבותית של קבוצת מיעוט אתנית ומאידך שוללת זכויות אדם ואנוש. מה צריכים להיות גבולות הסבלנות התרבותית והפלורליזם אותן צריכה המדינה לקבוע מול תופעות כגון רצח על חילול כבוד במשפחה?

בנוסף דן המסמך, במצב בנושא בשטחי יהודה ושומרון בתקופת האינתיפאדה הקודמת ובמדינות הסמוכות לישראל בייחוד במדינת ירדן, בה, על פי סעיפי חוק העונשין, מקבל רוצח "על חילול כבוד במשפחה" הפחתה ניכרת בעונש, אם לא חנינה.

1. רקע

המחקר האתנוגרפי מראה כי כבודו של אדם בחברה הערבית קשור באופן ישיר לשמן הטוב ולהתנהגותן המינית של בנות משפחתו בייחוד אימו, אשתו (נשותיו), בתו ואחיותיו. כל סטייה או חשד לסטייה מקוד ההתנהגות המינית המקובל, על ידי נשות המשפחה, נחשבת לפגיעה בכבוד המשפחה. ניתן להבחין בין סוגים שונים של המושג 'כבוד'. ה -'עירד' הוא סוג של כבוד המשמש בקשר לצניעות ולכיבוש יצרה של האישה. התנהגות האישה משפיעה על הערד' של קרוביה הן לטובה (על ידי התנהגות מופתית) והן לרעה (בהתנהגות לא מקובלת)¹. כדי לשקם את כבוד המשפחה, אשר נפגע ע"י התנהגות האישה, ולמנוע קלון, על האישה להענש. תגובת המשפחה לחשד להתנהגות מינית לא הולמת יכולה להיות על הקשת שבין התעלמות מן המעשה ועד

¹ גינת 2000, קרסל 1981.

רציחתה של האישה. התגובה מושפעת ממצבה החברתי והפוליטי של המשפחה בתוך הקהילה.² על פי גינת (2000) אין דפוס ענישה אחיד על התנהגות זאת: אפשר שיניחו לה לסבול מרכילות השכנים, יחרימוה, יגרשוה או שיהרגו את הנערה הסוטה מכללי ההתנהגות המקובלים. לעיתים, מעשי האישה מהווים רק אמתלה לרצח, שמניעו – סכסוכים כלכליים או פוליטיים בתוך קבוצת המוצא. האישה נרצחת לאו דוקא כי קיימה יחסי מין אסורים, אלא מפני שלמישהו במשפחה המורחבת היה רצון להזיק לבני משפחתה.

על פי הטענה הפמיניסטית, כללי צניעות אלה נובעים מכך שבחברה המוסלמית הערבית מיניותה של האישה נקבעת ונשלטת על ידי הגברים במשפחה. האתוס המוסלמי משקף את ההשקפה הגברית הרווחת המדגישה את הסכנה הנשקפת לסדר החברתי אם המיניות הנשית לא תוגבל. השקפה זאת הופכת את הגברים לשולטים על ההתנהגות המינית הנשית על ידי שימוש בכל אמצעי אפשרי. כך, על פי גישה זו,³ נוצר מצב בו כבוד הגבר תלוי בהתנהגותה של האישה. ולמעשה, באופן אבסורדי בחברה הפטריאכלית, האישה הפסיבית, הנחשבת לנחותה, מחזיקה בגופה את ערכם הציבורי של כל קרוביה.

2. רצח 'על חילול כבוד במשפחה' במדינת ישראל

תופעת רצח נשים על "חילול כבוד במשפחה" עדיין רווחת במדינת ישראל; בייחוד בקרב האוכלוסיה הדרוזית, הבדווית ולפעמים גם בנוצרית. הערכות לגבי שכיחות התופעה משתנות לאור העובדה כי עד היום לא נעשה מחקר מקיף ומעמיק דיו בנושא. גדעון קרסל דווח כי בין השנים 1973 ל-1977 ארעו לפחות 63 מקרי רצח "על חילול כבוד במשפחה", ואילו מונה אבו דהש, דוברת הארגון אל-פאנאר⁴ העריכה כי התופעה רחבה יותר, וכי כ-40 נשים נרצחות כל שנה על חילול כבוד המשפחה.

על פי הנתונים שבידי 'עמותת נשים נגד אלימות' מנצרת, בתשע השנים האחרונות ארעו כ-54 מקרים של רצח נשים על "חילול כבוד המשפחה" (ראה נספח 1). על פי נתוני המשטרה אשר נמסרו לוועדה, ב 3-4 השנים האחרונות (בין 1998-2001) נפתחו כ-18 תיקים של רצח על רקע "חילול כבוד המשפחה".

תיקי רצח על חילול כבוד המשפחה בשנים 1998-2001, בחלוקה מחוזית

מחוז	1998	1999	2000	2001	סה"כ
צפון	3	0	3	1	7
מרכז	1	1	2	0	4
ת"א	1	0	2	0	3

² Arji, Sharon K. and Carlson, John 2001 "Family Violence Including Crimes of Honor in Jordan Correlates and Perceptions of Seriousness" *Violence against Women*, Vol.7 Issue:5 Pg.586-621

³ חסאן מנאר, הפוליטיקה של הכבוד הפטריארכיה, המדינה, ורצח נשים בשם כבוד המשפחה. בתוך מין מגדר פוליטיקה (עורכת זיראלי דפנה) הוצאת הקיבוץ המיוחד. 1999.

⁴ אל פנאר הנו ארגון נשים ערבי פמיניסטי אשר הוקם ב 1991 על מנת להאבק בתופעת הרצח על חילול כבוד המשפחה. הארגון כיום אינו פעיל.

ירושלים	0	1	0	0	1
דרום	1	1	1	0	3
ש"י	0	0	0	0	0
סה"כ	6	3	8	1	18

על פי דווחי המשטרה בשנת 2000⁵ ארעו 9 רציחות על חילול כבוד במשפחה: במקרה אחד נרצחה גרושה, אם לארבע שהתגוררה בכפר בקה אל – גרביה ע"י אחיה אשר חשד כי היא מקיימת יחסים רומנטים עם גבר מחוץ למסגרת הנישואין. במקרה אחר נרצחה באור יהודה תושבת טול כרם, רווקה בחודש השישי להריונה ע"י שלושת אחיה.

בחמישה מתוך תשעת המקרים אותה מונה המשטרה, מדובר באישה אשר נרצחה על ידי בן משפחתה (אח או בן) על רקע חשד של התנהגות מינית לא הולמת. בכל המקרים הודה הרוצח באישום והתביעה נמצאת בהליכים משפטיים. ב-4 מקרים לא היו תלונות של הנרצחת למשטרה על אלימות כלפיה מצד הפוגע. במקרה אחד, (רצח אמל עזס על ידי אחיה – תושב גילגוליה) הגישה הנרצחת תלונה כנגד בן דודה ואח אחר, בגין עברות של חטיפה וכליאה. **החשודים שוחררו ע"י בית המשפט לאור בעיות בראיות וסתירות בעדות המתלוננת, למרות הצהרת התובע לביהמ"ש על הצורך במעצרים עד תום ההליכים, בנימוק של סכנה לחיי המתלוננת.**

3. טיפול הרשויות

טיפול הרשויות (משטרה, פרקליטות, מערכת בתי המשפט) במקרים אלה, מעלה שאלות הנוגעות להתחשבות הרשויות בשאלה של 'שונוות תרבותית' בטפלן במקרים של חשש ורצח על 'חילול כבוד במשפחה'. באופן מעשי, טוענים חוקרים⁶, מתקיים פער בין העמדה הפורמאלית של בתי המשפט ורשויות החוק שאינם יכולים להכיר ב'הגנה על כבוד משפחה' כצידוקים למעשי פשע, ובין מגמתן של הרשויות המנהלתיות והמבצעות להתחשבות בשונוות התרבותית של האוכלוסיה ולעודד הסדרים הבאים למנוע שפיכות דמים נוספת.

ארגוני הנשים טוענים כי מערכת המשפט והמשטרה משתמשות ביד רכה מדיי בטפלן ברוצחים אלו בנסיון להיות רגישים לתרבותה של קבוצת המיעוט. לפי טענתה של מנאר חסאן גם במדינות ערביות וגם במדינת ישראל מתקיימים גורמים המחזקים את הפרקטיקה של הרצח ושל הפוליטיקה הפטריאכלית – על ידי מתן כיבודים למנהיגות הפטריאכלית מטעם המדינה מסיבות שלטוניות מובהקות⁷.

3.1 טיפול המערכת המשפט בישראל

טיפול מערכת המשפט בישראל בעברות של רצח על 'חילול כבוד המשפחה' מוגבל לאותם מקרים בהם ארע רצח, והנאשמים בו מועמדים לדין. המערכת המשפטית, במקרים אלו, מחוייבת לדון

⁵מתוך מכתב: נתונים על מקרי רצח על עקב חילול כבוד המשפחה - שנה 2000, משטרת ישראל.
⁶בך גבריאלי, מבוא למהדורה השנייה, בספרו של יוסף גינת נקמת דם הוצאת הספרים של אוניברסיטת חיפה, 2000

אדם אשר מואשם ומורשע ברצח, למאסר עולם, כפי שפוסק סעיף 300 (א) (2) לחוק העונשין התשל"ז – 1977. רצח אשר בוצע בנסיבות של "חילול כבוד המשפחה" אינו מהווה סיבה להקלה בעונש. כפי שמצוטט השופט לינדנשטראוס בפסק דין של מדינת ישראל נגד עאמר חסון אשר הואשם ברצח אחותו איבתהאגי (אילנה) מופיד חסון:

...לא יעלה על הדעת כי בשיטת המשפט בישראל נכיר בעניין של שמירה על כבוד משפחה כגורם מקל, העשוי להביא לכך שמקרים מהסוג שבפנינו לא יוכרו כמקרי רצח אלא כהריגה בלבד. קביעה כזו תהיה משום התרת דם ומתן הכשר לכל אחד לרצוח כאשר "כבוד משפחתו" נפגע.... בית המשפט בישראל, לא הכיר בטענת ההגנה על "כבוד המשפחה" כטענת הגנה בתיקי רצח שבהם קופחו חייהם של קורבנות חפים ואומללים⁸

סקירת פסקי דין וערעורים על מקרי רצח על "חילול כבוד המשפחה" שנעשתה, (ראה נספח 2) מגלה כי מתוך 12 מקרים של רוצחי נשים על חילול כבוד המשפחה הורשעו תשעה ברצח בכוונה תחילה ונגזר עליהם מאסר עולם; בכולם הערעור על הפסיקה או על העונש, נדחה. אחת הטענות בנושא היא כי המערכת המשפטית מקלה על רוצחים במקרים של רצח "על חילול כבוד המשפחה" על ידי מתן חנינה ועסקאות טיעון⁹.

על פי מנהלת מחלקת החנינות עו"ד איימי פלמור המגמה בהענקת חנינה לרוצחים אשר הורשעו ברצח על "חילול כבוד המשפחה" היא לא להקל או להחמיר אלא להתייחס אליהם כרוצחים 'רגילים'. המשמעות הנגזרת מכך היא הקצבה של 30 שנה לפחות (כלומר, אפשרות השחרור מהכלא היא רק אחרי 19 שנה) וזאת למרות שלדבריה, העבריינים הם לרוב אזרחים נורמטיביים (למעט פשעם) ולעיתים קרובות אף שירתו במערכת הבטחון או בשירות המדינה, מאפיינים מהסוג שבמקרי רצח "רגילים" היו משמשים עילה לחנינה¹⁰. מדיניות הפרקליטות כפי שנמסרה לוועדה היא כי: "ביצוע רצח על חילול כבוד המשפחה" אינו מהווה נסבה מקלה. נהפוך הוא, כפי שנוהגת הפרקליטות לא פעם לטעון בבית המשפט, נדרשת גישה מחמירה כלפי מעשי רצח אלו ומיצוי הדין עם הנאשמים על מנת לעקור את התופעה מן השורש". השקפה זו מבטאת את גישת הפרקליטות כלפי עסקאות טיעון במקרים אלו ובקשות חנינה לאחר סיום המשפט, בכפוף לנסיבות בכל מקרה ומקרה¹¹.

3.2 טיפול המשטרה

לפי טענתה של מנאר חסאן, המחקר מצביע על מקרים של נערות ונשים שברחו מבתיהן בשל החשש מפגיעה בחייהן, אך נמסרו חזרה על ידי המשטרה למשפחה או לנכבדי העדה¹². במקרים רבים המשטרה נוהגת להפעיל "נכבדים" כדי לפשר בין האישה ומשפחתה, וכך להתנער

⁷ מנאר חסאן, שם.

⁸ ת"פ (חיפה) 217/95. מדינת ישראל נגד עמאר חסון, בבית המשפט המחוזי בחיפה (3.3.98).

⁹ כהו-אלמגור, שם; חסאן, שם.

¹⁰ עו"ד איימי פלמור, מנהלת מחלקת חנינות, משרד המשפטים. שיחה טלפונית 13.6.2001.

¹¹ בינור ענת, לשכת פרקליטות המדינה, מכתב מתאריך 2.7.2001.

¹² חסאן מסתמכת על מחקריהם האתנוגרפיים של גדעון קרסל (1981) ויוסף גינת (1987).

מהאחריות לחייה. על פי גינת (2000) מדיניות המשטרה היא לשלוח נערות לחסותם של השיחים שהיא סומכת עליהם בטיפול בעניין.

בשיחה אישית עם איידא תומא- סולימאן מהעמותה 'לנשים ונערות נגד אלימות' נאמר כי במספר מקרים בהם טיפלה העמותה, הוחזרו נערות אשר היו בסיכון חיים (לאור העובדה כי המשפחה בקשה לבצע בדיקה לשלמות קרום הבתולין שלהן) למשפחתם, על ידי המשטרה, למרות הסכנה הנשקפת להן. במקרה אחד נרצחה נערה כזו על ידי משפחתה לאחר שהושבה לביתה.

4. המצב בשטחי יהודה ושומרון¹³

במהלך האינתיפאדה הקודמת תפסו החוליות המקומיות, המזוהות עם ארגונים שונים, את מקומן של החמולות כמקור של כוח וסמכות גם בעניינים משפחתיים, והמושג "כבוד המשפחה" קיבל משמעות לאומית. אם באופן מסורתי רק משפחת האב הייתה אחראית על התנהגות האישה, הרי שבמהלך האינתיפאדה החלה גם מנהיגות הרחוב ליטול סמכות זו לידיה. ההנהגה החלה לקבוע כללי התנהגות של נשים ולפרסמם בכרוזים והן נדרשו להקפיד על התנהגות צנועה ולבוש מסורתי כולל כיסוי ראש. נשים שלא התנהגו כראוי נחשפו לפגיעות בידי פעילים פלשתינאים, כגון שפיכת חומצה על גופן, זריקת אבנים לעברן איומים ואף אונס. נשים שהתנהגותן נחשבה בלתי מוסרית הואשמו כי הן פוגעות בכבוד משפחתן כבוד העם ובמאבק הלאומי. כמו כן נפוצה הטענה כי נשים פלשתינאיות נשלחות בידי כוחות הבטחון לגייס משתפי פעולה בשיטות שונות, בעיקר באמצעים מייניים (כגון אמצעי סחיטה, צילום במצבים אינטימיים ואיום בהפצת איומים). על פי הנתונים בידי 'בצלם' במהלך שנות האינתיפאדה הקודמת (1988-1993) נרצחו בשטחים לפחות 107 נשים על רקע חשד לשיתוף פעולה (כולל האשמות להתנהגות בלתי מוסרית). 81 ממקרים אלה היו ברצועת עזה ובייחוד באיזור חאן- יונס ורפיח. גיל הקורבנות גבוה יחסית: מרביתן בנות למעלה מ-30.

5. המצב בירדן ובמדינות מזרח התיכון¹⁴

בירדן, כבמדינות אחרות במזרח התיכון ומדינות מוסלמיות נוספות (לדוגמה פקיסטן), קיימים סעיפים בחוק העונשין אשר מקלים או פוטרים מעונש רוצחים על "חילול כבוד במשפחה". סעיף 340 לחוק העונשין הירדני קובע כי "אדם אשר גילה את אשתו או אחת מקרובות משפחתו 'נואפות' והורג, פוצע או פוגע בהם, פטור מעונש". בנוסף ממשיך החוק, "אדם אשר גילה את אשתו או אחת מקרובות משפחתו עם אחר במצב של "ניאוף" והורג, פוצע או פוגע בהם זכאי להפחתת עונשו"¹⁵. כך, למרות שהחוק הירדני קובע אפשרות מתן עונש מוות על רצח, במרבית מקרי רצח על "חילול כבוד המשפחה" העונש מופחת במחצית ואף בפחות. בפועל, במקרים רבים, העונש אינו עולה על שלושה חודשי מאסר או פחות. על פי דיווחים, ישנה עליה במספר מקרי

¹³ על פי דו"ח 'בצלם': באר יזהר. משתפי פעולה בשטחים הכבושים. 1994.

¹⁴ Arji, שם.

אתר אינטרנט: http://www.terra.net.lb/TerraCool/Forum%20Replies/Honor_Killing.asp

הרצח על "חילול כבוד במשפחה" בירדן. הטענה היא שמתוך כ-100 מקרי רצח בירדן, שליש מהם הם מקרי רצח על "חילול כבוד המשפחה", וכ-20 עד 40 נשים נרצחות בשנה על רקע זה. בשנים האחרונות נעשה ניסיון לשנות את סעיפי החוק; ניסיון שנעשה בעידודו של המלך עבדאללה המנוח ואשתו המלכה נור. אולם ניסיון זה נכשל בשנת 2000 לאור ההתנגדות הציבורית עזה אליו ולאחר שהצעת השינוי לא התקבלה בשני בתי המחוקקים.

בלבנון, בה חוקרים מעריכים כי אישה אחת בחודש נרצחת על רקע חילול כבוד במשפחה, שונה החוק אשר חנן רוצחים כאלה. לאחר השינוי בחוק, רוצח "על חילול כבוד במשפחה" אינו זכאי לחנינה מיידית. אולם, סעיפי החוק אשר רואים ב"כבוד המשפחה" תנאים מקלים לעונש עדיין מתקיימים ומופעלים.

6. סיכום

תופעת הרצח על "חילול כבוד במשפחה" מציבה עבור המדינה המודרנית והדמוקרטית שאלות סבוכות. כיצד צריכות הרשויות להתמודד עם תופעה אשר מחד מבטאת תופעה תרבותית של קבוצת מיעוט אתנית ומאידיך שוללת זכויות אדם ואנוש. מה צריכים להיות גבולות הסבלנות התרבותית והפלורליזם אותן צריכה המדינה לקבוע מול תופעות כגון רצח על חילול כבוד במשפחה? רשויות השלטון בבואם להתמודד עם שאלות אלו, צריכות להתמודד עם הפער בין עמדת המדינה הפורמאלית שאינה יכולה לראות ברצח "על חילול כבוד במשפחה" נסיבות מקלות בשום מקרה ובין הרצון לאפשר לקבוצת מיעוט תרבותית ואתנית לנהל את עניינה הפנימיים. הטענות אשר הועלו במסמך בנוגע למדיניות הרשויות ובייחוד זו של המשטרה במקרים של חשש לחייה של נערה/אישה מתוך נסיבות של חשד "לחילול כבוד המשפחה", מחייבות בחינה נוספת של דרכי הטיפול במקרים אלו.

¹⁵ חוקים דומים קיימים בבכריין, מצריים, כוויית, לבנון, מרוקו, עומן, סוריה והנסיכויות הערביות.

מקורות

חסאן מנאר, הפוליטיקה של הכבוד: הפטריארכיה, המדינה, ורצח נשים בשם כבוד המשפחה. בתוך מין מגדר פוליטיקה (עורכת יוראלי דפנה) הוצאת הקיבוץ המיוחד. 1999.

גינת יוסף, נקמת דם: נידוי תווך וכבוד המשפחה הוצאת הספרים של אוניברסיטת חיפה /זמורה ביתן 2000.

בינור ענת, לשכת פרקליטות המדינה, מכתב מתאריך 2.7.2001.

Arji, Sharon K. and Carlson, John 2001 "Family Violence Including Crimes of Honor in Jordan: Correlates and Perceptions of Seriousness" Violence against Women Vol.7 Issue:5 Pg. 586-621

Cohen Almagor Raphael, 1996 *Female Circumcision and Murder for Family Honour among Minorities in Israel* in Nationalism, Minorities and Diasporas: Identities and Rights in the Middle East (ed: Schulze, Stokes & Campbell) New York: Tauris Academic Studies

שיחות טלפון:

איימי פלמור, מנהלת מחלקת חנינות, משרד המשפטים. 13.6.2001

Internet sites:

http://www.terra.net.lb/TerraCool/Forum%20Replies/Honor_Killing.asp